

ДРАГАНА Д. ВЕЉКОВИЋ СТАНКОВИЋ\*

Универзитет у Београду

Филолошки факултет

## ЛЕКСИЧКО И КОНЦЕПТУАЛНО ОБЛИКОВАЊЕ МОТИВА СТРАХА У РОМАНУ *КОРЕНИ* ДОБРИЦЕ ЋОСИЋА\*\*

Рад је инспирисала уочена свеприсутност наглашеног осећања страха у индивидуалним преживљавањима Ћосићевих књижевних јунака; страхом су снажно обојена њихова делања, односи и судбине, а ова емоција обележава и дубље тематске и идејне слојеве романа *Корени*. Значај мотива страховања и анксиозности препознаје се у фреквентности именице *страх* и глагола страховања (*бојати се, плашити се, страховати* и др.), као и у метафоризацији и разноврсним концептима страха који прожимају читав роман. У раду смо, следећи доминантне концепте овог осећања, пратили развој овог мотива кроз испољавања главних ликова романа и структурисање њихових карактерних и психолошких профила.

**Кључне речи:** концептуализација страха, мотив страха, роман *Корени*, Добрица Ћосић.

1. Према емоционалности, као инхерентној димензији људског бића у којој се обично види слабост, у западној цивилизацији изграђени су опречни ставови. Из њих произилази јанусовска поларизација на интелектуално и афективно, рационално и ирационално (Ерић 1972, Outli 2005, Milivojević <sup>3</sup>2007); зато се осећања<sup>1</sup> – иако дубоко прожимају без-

---

\* draganavs@yahoo.com

\*\* Овај рад је написан у оквиру пројекта 178006 *Српски језик и његови ресурси*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

<sup>1</sup> Емоције, наглашава З. Миливојевић, настају као резултат интеракције бића и света, јер се човек, тежећи за остваривањем склада између свог унутрашњег света и окружења, настоји адаптирати (Milivojević <sup>3</sup>2007: 18). Овај аутор подсећа на чињеницу да постоји уверење да су осећања ирационална и хаотична, па се отуда посматрају као супротност рационалности; с тим у вези посебно је занимљив његов став да су *емоције увек логичне*: „Logiku osećanja ne treba tražiti u opštevažećem 'zdravom razumu' koji važi za većinu ljudi u nekoj kulturi, već u onim kriterijumima na osnovu kojih subjekat procenjuje situaciju u kojoj oseća osećanje. Ukoliko se otkriju pretpostavke i kriterijumi na osnovu kojih subjekat procenjuje sebe, druge i svet, lako je otkriti logiku adaptacije. [...] Kao i svaka logika, i ova može biti tačna i pogrešna, tako da, posledično, i sama emocija može biti racio-

мало све наше ставове и поступке, личне и друштвене односе – често доживљавају као непожељна, чак и штетна, особито када је реч о тзв. негативним осећањима, у које се убраја и страх. Многи стручњаци указују на то да је управо такав отпор према властитом нутарњем свету разлог многих неспоразума, јер неразумевање својих и туђих доживљаја и реакција омета досезање склада коме природно тежимо. О таквој осујећености, немирима, сударима и њиховим последицама говори свеколика књижевност, говори језиком у коме су похрањени концепти које смо сами створили и које живимо. Зато свету Ћосићевог романа *Корени* прилазимо из угла из кога лексика везана за доживљај и соматизацију страха омогућава посматрање концептуализација овог осећања у мотивски спрегнутим односима главних јунака.

2. *Корени* се отварају пејзажом готово хајдегеровски интониране анксиозности: прикрадајући се селу преко младог леда, Николина машта, подстакнута страхом, врбово стабло с кратком граном „види” као обрису снажног човека који маше или прети; посматрач то не разабере јасно, али осећа да га вуче к себи, упркос томе што исијава зебњу и немир, што емитује и рађа страх. Читалац се тако, већ у исходишној ситуацији приповедачког оквира, уводи у комплексно саздан простор страха, опојмљен као акустички, визуелно и тактилно перцептибилан. Страх се чује, *тисне* и *расије*, речју – у непрекидној је тежњи да узме на се какав конкретан облик, да буде препознат и концептуализован као биће (човек), али и као претећи предмет (нож), терет, звук или флуид.<sup>2</sup> Сврха испољавања страха путем неутрализације апстрактности, која се остварује инпостирањем његовим у домене досежне човековим чулима, јесте разумевање овог осећања, а самим тим и разумевање себе и других (као носилаца / садржатеља страха), што значи – стварање услова за комуни-

---

palna ili iracionalna, odnosno *adekvatna* ili *neadekvatna*” (исто, 19; графичко истицање З. М). Овим гледиштем смо се руководили приликом разумевања индивидуалне логике страха Ћосићевих јунака, имајући такође у виду и значај разликовања осећања и осета (нпр. страха и језе, тј. осета хладноће; исто, 27–32), међутим, не треба сметнути с ума да се физиолошке реакције на осећања, па и на страх метонимијски пресликавају у језику, те се тако – за разлику од беса и љутње, као виолентних осећања која се обично опојмљавају као врелина (флуид у човеку-садржатељу) – страх везује за хладноћу (исп. Драгићевић 2010: 190). Понашање такође не изједначавамо с осећањима (исто, 29–31), али, у складу с когнитивним приступом примењеним у раду, у реакцијама јунака пратимо и препознајемо „индивидуалну логику страха”, која се неминовно одражава на формирање персоналних концепата страха, рефлектујући карактерне црте појединих ликова.

<sup>2</sup> Мада у први план истичемо појмовне метафоре, познато је да се осећање страха често повезује са својим узрочником, а да таква метонимијска веза даље омогућава метафору, из чега настаје метафтонимијски механизам посведочен у српском језику (Драгићевић 2010: 189–190).

кацију с властитим бићем, лично и национално схваћеним, бићем које тражи подршку и извор снаге трајања у самоме себи:

(1) Нелагодно ми је само што се толики страх чује [...] Не корачам, суљам се, прикрадам и слушам како страх гусне, расте, па одједном букну у тресак и ломљаву (Д. Ћосић, *Корени*, 2016: 19).

(2) ...све обале Мораве и Дунава само су страх... (исто, 30).

(3) Ослушкује мукли страх села што као ветар шушка у сувим кукурузима (исто, 100).

(4) Страх пререза њен бол, и она, понесена звоњавом и још нечим, брзо изиђе из собе у узбуну свитања зимског јутра (исто, 109).

(5) Онда је из камена ужасан страх бризнуо у њу. Није све рекла. Најтеже грехе није исповедила (исто, 107).

3. Лексичка потка страха у роману није одвише разнолика, али је дубоко урасла у приповедно ткиво, а поједине лексеме (*сџрах*, *бојати се*, *илашији се*) имају високу фреквенцију. Међу речима којима се именује емоција страха најбројније су именице и глаголи. У оквиру супстантива доминира именица *сџрах* (67), а далеко малобројније су оне које откривају соматизацију овог осећања: *дрхџавица* (14), *језа* (11), *дрхџај* (4), док је од глагола страха писцу под пером најчешће био гл. *бојати се* (41), затим глаголи *дрхџаји* (33), *илашији се* 24 (рефл. 19, нерепл. 5), *уилашији се* (12), *подрхџавати* (8), *сџраховати* (6), *уздрхџати* (4), *задрхџати* (3), *прибојавати се* (1). У придевском и прилошком слоју разазнајемо стања и начине реаговања јунака, а у том кругу превагу имају прид. *уилашен* (14) и прил. *уилашено* (17).

Лексеме страха и њихову фреквентност у роману *Корени* Добрице Ћосића представљамо у следећој табели:

именице (Σ –96)	страх (67), дрхџавица (14), језа (11), дрхџај (4)
глаголи (Σ – 132)	бојати се (41), дрхџати (33), плашити (се) (24), уплашити се (12), подрхџавати (8), сџраховати (6), уздрхџати (4), задрхџати (3), прибојавати се (1)
придеви (Σ – 16)	уплашен (14), плашљив (2)
прилози (Σ – 24)	уплашено (17), дрхџаво (2), плашљиво (4), преплашено (1)

4. Већ и сама чињеница да су различити варијетети осећања страха у погледу избора лексема релативно уједначени, могли бисмо рећи – претежно монохромни, али да у језичкој сачињености дела представљају значајан, мотивски уројен и семантички уочљив лексички слој, говори

у прилог потреби да се испитају њихова концептуална разуђеност и усмереност на ликове. Изнесени нумерички подаци, разуме се, нуде само овлашан увид у атмосферу нутарњих немира, који се много јасније препознају у ситуацијама осликаним из ракурса књижевног лика, понекад уз дискретну подршку лексема страха, а негде уз снажно ослањање на њих.

4.1. Тако се осећање тескобе Аћима Катића јавља као последица дубоке стрепње; њу ишчитавамо из глагола *смањити се*, *йримаћи се*, *сћиснути*, *йровући се*, којима се – уверљивије но лексиком страха – открива анксиозност чија сила преобликује просторне односе. Тиме се екстеријер трансформише у душегубан ентеријер, а Аћим као да га крчи док аморфан, тежак страх, метафтонимијски израња из утамничених сељака, чиме се сугерише привидно измештање емоције: страх се поима и „перципира” као обременена материја *око* Аћима, док притисак страха и зебње у њему остаје у дубокој позадини, што је сасвим у складу са психичком снагом, животном енергијом и експонентном личношћу овог јунака:

(6) Враћајући се у затвор, корачао је [Аћим] погурен, брзо, да га не загледа та чаршија, да не слуша шапутања иза леђа, свезаних руку. *Пијаца се смањи, куће се йримакоше и сћиснуше једна уз грућу, сиво, ниско небо йримаче му Прерово*, брест и све што је остало у оном сутону, *он се једва йровуче кроз зайворска враша*, у ходнику се одвезане руке млитаво заклатише и, кад угледа гомилу страха у гуњевима, усиљено се насмеја (139–140).

4.2. Људско биће је, према схватању егзистенцијалиста, изложено страху од не-бића, ништавила (смрти, неаутентичности); уплашено слободом и неизвесношћу, оно, како каже Роло Меј, штити своју „унутрашњу тврђаву” и њен систем вредности (уп. Ерић 1972: 52). Топографија индивидуалних страхова с великом тачношћу открива аксиолошку лествицу одређене особе, а тиме и њене важне карактерне особине. То нам омогућава да, крећући се просторима страха Ћосићевих јунака и разгледајући правце и интензитет њихових бојазни, сазнамо више о доживљају стварности сваког понаособ.<sup>3</sup>

<sup>3</sup> Страх се најчешће јавља као осећање уског обима (страх је сада и овде), али може подразумевати и расположење особе (уп. анксиозност). Интензитет такође варира, те може зависити од начина обликовања негативне пројекције будућности. У оквир ове пројекције, често одређиване као претпоставке о „будућем злу”, Аристотел поставља *наду* и сматра да без малене наде у срећан исход не може бити ни страха, јер би се у супротном, тј. у безизгледној ситуацији, обесмислили сви разлози бојазни, пошто би тада било неумесно стрепити над сасвим извесним (лошим) исходом. Л. Свенсен полемише с аристотеловским концептом који бисмо могли назвати *нада-у-сћираху*, али га у потпуности не обеснажује, већ каже: „Ne čini se da postoji strogo nužna veza između

Епицентар страха није увек само одраз тренутних околности, већ и последица конкретним или фиктивним разлозима активираних најосетљивијих афективних ареала неке особе. Природно је, дакле, да „*ono čega se čovek plaši jeste isto ono radi čega se plaši*” (Erić 1972: 49). Тако се, на пример, на путу према кући, с недрима пуним дуката, Ђорђе Катић боји разбојника који би га због блага убили. Његов страх показује да себе вреднује саобразно имању које поседује и моћи које му оно даје, а новац, који би био узрок напада, види и као егзистенцијалну сигурност и као потенцијалну смртну опасност. Тола је зато у праву кад у себи каже „Дукати га измишљају”. Наиме, страх се рађа из предикције губитка приоритетне вредности, а из ње израста индивидуални сценарио пропасти: Ђорђе већ замишља читав ток напада, чује прасак пушке, види себе рањеног, потом смрзнутог, окрвављеног и мртвог; види чак и шта ће „*после бити*” (своју жену с другим у ложници, брата који троши имање...). Најзад, физичка реакција за емотивни доживљај (уп. *најежи се*) метонимијски поентира климакс детаљно разрађеног мизансцена:

(7) Зашто ја двадесет година страхујем да ми не располуте главу? Дукати жуље и пеку. Боли њихова тежина у недрима. [...] Сићи ће с кола и ићи пешке. Вратиће се у Паланку. Сачекаће дан. Хтеде страх да повери Толи... Петнаест година је прошло, сада, сада ће да врисне пушка. Док га довуку до куће, смрзнуће се [...] *Најежи се...* (25–26).

4.2.1. Овим се потврђују речи Томе Аквинског да „сав страх потиче од наше љубави према нечему”, као и њима подстакнуто запажање Лаша Свенсена да „*ono što budi strah jeste ono što na ovaj ili onaj način угрожава нечији животни план*” (Svensen 2008: 46). А планови Ћосићевих јунака нису толико нескромни колико су, из различитих разлога, тешко оствариви.

4.3. Поред поседничког, Ђорђеву душу море страхови од ауторитета (оца, Бога) и од жена, сви проистекли из осећања одбачености. Мајка је родила само једног јаког – Вукашина, док је старији син, упркос трговачкој окретности, наследио њену телесну слабост и субмисивност. Отац му је, сходно својој нетактичности и неемпатичности, тај херeditарни недостатак беспштедно пребацивао, некад чак и нехотице – гестом, погледом, или пак одсуством сваке пажње, што га је умело болети још јаче. Тако је одрастао непомирен с мањаком љубави и виталитета. Знао је да се код Катића само снага поштује и воли, да од ње људи зазиру и да

---

straha i nade. Zauzvrat, sa sigurnošću bi se moglo tvrditi da je strah *obično* povezan s nadom” (Svensen 2008: 46; графички истакао Л. С.). Ова кратка дигресија је веома важна за наше виђење страхова Ћосићевих јунака јер код свих Катића запажамо изражену наду и веру у продужетак и витализацију корена.

се њоме влада, али му је баш та животна сила била ускраћена, док је на њеном месту остао зјап који је затискивао радом, трпљењем и страхом.

4.3.1. Жена се не само бојао већ их се помало и гадио, а нарочито је зазирао од оних које су зрачиле енергијом; покушавао је да их придобије и украти дукатима. Залуд. Иметак ни изблиза није био довољан да задобије истинско поштовање, још мање љубав. Дубоко свестан тога, само у ракијској омами, бацајући гнев и јад сељацима у лице и пркосећи им, накратко је варакао себе. Ипак, недостатак онога за чим је тлапио није се могао утолити ни пићем ни златом, а још мање осيونим ниподаштавањем:

(8) – Знам ја вас добро. Мислите Ђорђа Катића да варате? – закикота се злобно – Варам ја вас. Пуна кеса је једини бог на земљи. Дукати су његови синови [...] – Дукат је бог! Он влада свим царевима. Војске су ништа. Деца су ништа. Странке су ништа. Жене су ништа. Очеви су ништа. Ви сте ништа (исто, 85).

4.4. Мотиви љубави и страха у Ђосићевом роману дубоко су урасли један у други: место поштовања, топлине и подршке у душама јунака пречесто се копрцају здружене бојазни, страх се гуши на силу, макар то свима донело бол и удес. Односе ликова умногоме обликује присуство или одсуство страха. Рекло би се да јунаци *Корена*, ухваћени у властите замке зебњи и немира, помишљају да ће стећи слободу тек када свој страх пониште изазивањем или појачавањем туђег (БОЈАТИ СЕ НЕКОГА / НЕЧЕГА ЈЕСТЕ ПОДРЕЂЕНОСТ / РОПСТВО, исп. прим. 9). Но, та очекивања унапред су осујећена. Тако Ђорђу дукати нису прибавили уважавање, мир, па ни топлину, посебно не од стране оних до којих му је највише било стало. На уским плећима и у отешњалој души носио је он тешке дечачке успомене: на мршава и претучено мајчино тело које више није могло рађати Вукашине, на похотну, безобзирну стрину Вишњу и на оца који га отура од себе. Ђорђе као да одмалена постаје предодређен да остане укљештен у процепу својих немоћи, у нутарњем цвилику, сасвим налик оном што су га испуштали шкрипави дукати, али без наде да истински за некога душом прионе. Чак и када је, у дну себе усахлог, налазио љубав према Симки, а много касније и према Адаму, те емотивне споне биле су загађене страхом који је умео да прерасте у гнев и агресију, али и да се изненада претопи у милошту, резигнацију, а најпосле и у самосажалење:

(9) „Што ниси вечерао?”

„Најео сам се тебе за цео живот”, придигао се и загледао јој се у лице. Ђутала је. Никад му није била тако лепа: лице, очи, стас, груди. Њим је

јурнула дрхтавица, ња му одједном дође жеља да је удара по лицу, да јој смрска очи, да је удара, свуда, док је не унакази, уништи.

„Излудећу! Бежи! Стој, курво”, видео је да га се не боји, па је додао шапатом: „Дођи код мене. Седи”.

„Није мене страх од тебе”, спустила је лампу на сто и подбочила се рукама.

„Упропастила си ме... сасвим. Начисто”. Био је збуњен њеном прибраношћу.

„И ти си мене”.

„Ја тебе упропастио?” Замишљено је гледао у под.

„Јеси”.

„А, ако ти ја смрскам ту курвинску главу, а?” Није је гледао. Говорио је врло тихо.

„Лези ту и скамени се”.

Није веровао својим ушима. *Било му је толико жао себе да смалакса у њорном ћушању...* (исто, 83).

У наведеном одломку видимо да се присуство, доживљај и одмеравање страха концептуализују као немоћ, а одсуство бојазни као супериорност. У овом емотивном двобоју Ђорђе је на губитку, јер нити уме да заузда своју анксиозност, нити успева да парира Симкиној снази (*Лези ту и скамени се*). Тако растрзан, он је у браку и заробљеник и понижени апсанција. Још тежи и мучнији је страх од оца (9) и немоћ која долази од спознаје да је Вукашин, упркос свему, дражи и вољенији (10); најзад, ту је и исконски страх пред Свевишњим, у који се Ђорђе утапа, налазећи тек слабу утеху у томе што га та непозната сила сједињује са свим створеним, па и с бићем које се из јаука рађа (12):

(10) Пред Ђорђем није отац: пред њим је страх, а он више нема снаге да га се боји. Стоји и ћути јер је слаб да седне и јаукне (исто, 197).

(11) *Ход му је и дошуррио до свести: ојеш је њобеђен*. А она нада с којом је после два покушаја трећи пут одлучно дрмнуо браву на очевим вратима, та снага се сва претопила у страх. *Дујо су руке, зашумасше и несигурне, њијкале и њрзале резу на вратима собице с прозорима педаљ високим* (исто, 80).

(12) Да би страх пред Богом био још мучнији, и мучнији од смрти, Ђорђе, и сâм страх пред Богом свемогућим, крсти се брзо и не до краја, десна рука мота круг по тмини док се не умори, пред богом мраком, богом тишином, богом црним јабукама [...] Рука му се трза у крст по помрачини, страх је гомила над њим, а кроз њега, тишину и маљаво шушкање лишћа вуче се дуг јаук, онај из Симкине собе (исто, 178–179).

4.5. Концепт Ђорђевог страха у већини случајева је антропоцентричан; у кризним ситуацијама он се поистовећује са својим страхом и

прихвата га безмало као своје друго *ја* (Ђорђе, и сам страх... та снага се сва претопила у страх). У пр. 11, ослоњену на познату појмовну метафору ПСИХОЛОШКА СНАГА ЈЕ ФИЗИЧКА СНАГА (Lakoff et al. <sup>2</sup>1991: 131), препознајемо и метафору СТРАХ АСИМИЛУЈЕ ВИТАЛНОСТ, чиме се открива модификацијска моћ овог осећања. Јунак освешћује свој пораз-страх кроз властито држање и неспретне, несигурне покрете, па се емоционално стање спознаје и природно испољава преко соматизама.

Страх се доживљава као унутрашња или спољашња сила којој је тешко (некад и немогуће) супротставити се, особито у одсудним тренуцима када настаје живот (12), а још теже када се над њим надвија смртна претња:

(13) Тишина није тишина. Чини му се да чује свађу будака и камења, која сваког свитања започиње. И као да чује отегнуту јеку жена. Зна да ће овде остати ако је под дренам гомилица влажне земље. *Једва њроноси љаву и њријушен хройац*. Не од жалости. Од страха. Нема куд. Нешто га вуче уз неравну узбрдицу ка дренам. А побегао би. Не може. Мора да се довуче до дрена. Паде па скочи као да је у гроб упао. Јурну. Онда се стварно стро-вали у ископан гроб (исто, 228).

4.6. Изашавши из тамнице, после суочавања с једним страхом, страхом од очевог гнева и презира, Ђорђе хита другој, немерљиво већој страви – неизвесности да ли му је син (још) жив. Одговор тражи најпре на гробљу Катића. Ако нађе нову, малу (синовљеву) хумку, тамо под дренам ће и прецрћи, јер би тиме угаснуо сваки смисао његовог бивања. Мотив страха градативно се захуктава, уводи јунака и читаоца у све уже вртложне кругове. Згушњавање је очито на свим плановима (емотивном, динамичком, изразном): радња се убрзава, напетост расте, реченице се скраћују са сваким кораком према дренам, а исказ се редукује. Усаглашеност максимално суженог емотивног фокуса и његових језичких адекватата је потпуна, па се они, мада загрцнуто искидани (*Од стџраха. Нема куд... Не може*), повезују и стапају толико да их је могуће ишчитати и као један: *Од стџраха нема куд – не може*. То је природна последица уливања страха од синовљеве смрти у страх од властитог краја и од коначног затварања последње колевке Катића под дренам. Од ништавила. Ђорђе посрће, чини му се у гроб упада, а већ тренутак потом тај привид постаје реалност.<sup>4</sup> Ипак, гроб није његов, и син му је још жив; умало да се осмехне сазнајући то од сељака коме је преровски помор опустошио

<sup>4</sup> Неуроza страха такође подразумева антиципацију лошег исхода (Ерић 2016: 125), али Ђорђева (предиктивна) визија, у складу с виђењем Т. Аквинског, уистину проистиче из љубави према сину, а још је важнија чињеница да се, стицајем околности, најјачи страх јавља баш у тренутку освешћивања те љубави.

кућу. Ипак, олакшање је кратковеко и Ђорђе наставља да следи пут на коме његов страх расте. Код куће се ваља суочити с болешћу Адамовом и Симком на умору. Треба изблиза погледати немоћно, одвећ ижђикало дете које је ономад, у сну, сумњичаво загледао, тражећи макар какву сличност са собом. Треба признати себи да је „злотвор, најгрешнији отац на земљи” (исто, 233): „Нећу више ноћу да те откривам. Никад више, сине. Ти си мој. Јеси. Адаме, дошао сам ти [...] Нећу више, ти си мој” (исто, 232). Уморан од сумње, мирећи се и пригрљујући све казано и прећутано, Ђорђе безусловном љубављу настоји повратити смисао и увезати своје корене с Адамовим.

5. Ма од кога или чега дошао, страх узима на се многа лица, испољава се као варијантна манифестација снажног емотивног доживљаја последованог начином перцепције стварности, а таква перцепција нужно (пре)обликује и онога ко страх доживљава и објекат за који је емоција везана. Зато се страх поима и описује као реалитет у човеку и/или као део његовог окружења, а често и као биће (људско, анимално, божанско), или пак као материја, аморфна или структурно препознатљива. Модалитети тако опојмљене материје могу бити различити, већ у складу с особом и њеним карактерним својствима. Као и код персонификације страха, реификовање овог осећања варира. Неки јунаци страх доживљавају као материју која мења свој облик постајући компактнија, јер кохерентан ентитет има већу силу (КОХЕРЕНТНО ЈЕ ЈАКО / ОПАСНО). Тако се Аћимова зебња током празничне вечере – тек стицањем перцептибилног облика – претвара у осећање које се може идентификовати:

(14) Можда ови нешто знају? Аћим пређе очима по Симки и Ђорђу. У Симкиним крупним зеницама пламсају две мале свеће. Слутња му се згусну у страх (исто, 50).

5.1. Аћим, који је свакоме у лице спреман бацити своју храбру реч, али и остати при њој (исп. прим. 15), постаје жртва страха када осети да му Вукашин окреће леђа и када спозна да правог наследника неће имати. Његов страх је, као што показује и пр. 6, увек *изван* њега, он је – за разлику од Ђорђевог – увек *не-ја*, концептуализује се као *материја* када је узроковач човек (16), а као *звук* када долази од Бога (17), што је сагласно његовом односу према земаљском и оностраним:

(15) „Бој се ши, апсанцијо, а ја се не бојим!”<sup>5</sup> (исто, 137).

<sup>5</sup> Како истиче Ото Ранк, Бог се доживљава као страшна тајна (*mysterium tremendum*) која усхићује и очарава. Љ. Ерић уз то додаје: „Ukoliko je osećanje straha prerасlo u strahopoštovanje prema Bogu, koje čoveku povećava životnu sigurnost i omogućava bolju komunikaciju sa drugima, onda se i strah božji iskazuje u novom светлу. Iako se karakteriše podrhtavanjem, Oto Rank smatra da se osećanje natprirodnog kao страшне тајне

(16) Памти, тада кад је остао сам у његовој соби, онај страх је затиснуо прозоре, крцкале су греде, нешто је тупо лупило у прозор и одбило се, мислио је на Луку Дошљака што је имао да скапа у врбаку поред Мораве... (исто, 41).

(17) Небом се разлеже звук манастирских звона. Бог. Ослушкује страх у звуцима звона и тишини земље под собом. Сама рука се покрену и начини крст на лицу. Туђа крв лута његовом авлијом (исто, 171).

6. Вукашин покушава, али не успева да помири у себи „хајдучког и јатачког сина” с новостеченом европејском и грађанском дистанцом према селу. Његовим страхом доминира на метонимији (*сїољашње за нушарње*) утемељена метафора ПСИХОЛОШКА РЕАКЦИЈА ЈЕ ФИЗИОЛОШКА РЕАКЦИЈА, јер му се душевна стања најбоље ишчитавају из физиолошких пратилаца – језе и дрхтаја. У њему, а још више у Ђорђу, тиња страх од оца, с тим што му се Вукашин успева супротставити, док старији син посустаје опхрван Аћимовим ниподаштавањем. Афирмација физиолошке сфере страха не потиरे снажна осећања млађег, вољенијег сина, већ открива механизам потискивања јаких емоција које су анималистички, па и аутодеструктивно концептуализоване (...скупљен и згуснут у дрхтај који ће сам себе да искида, уп. 19):

(18) – А зашто баш вечерас сва тројица да разговарамо? [...] – Зато што је озбиљно. Сва тројица морамо вечерас... – очев поглед пресече му реч. По Вукашину се просу танка дрхтавица (исто, 51).

(19) Вукашин је сав скупљен и згуснут у дрхтај који ће сам себе да искида. Не могу по твоме! [...] Не могу... Знаш, боли те, гледаш ме, осећаш како умирем у теби. Боли и мене. Па ти знаш колико мене боли (исто, 64).

(20) Више кревета, његова велика фотографија из Париза истопила се у суву, велику мрљу. Воштана свећа, заборављена на пећи, изгорела: ваздух отужно мирише на смрт. По Вукашину се одједном стврдла језа (исто, 66).

Метонимијска спрега *физиолошка последица сїраха за сїрах* препознатљива је и у Аћимовим и Ђорђевим реакцијама, те се код све тројице испољава кроз наглашену вокализацијску и/или мимичку тензију:

---

razlikuje od strahovanja, jer poniruća pobožnost prelazi u dugotrajni duševni sklad” (Erić 2015: 444; s. v. *strah od boga*). Међутим, код Ђорђа и Аћима, Ћосићевих јунака, страх од Бога долази само у кризним тренуцима (исп. 12, 17), и то као слутња више силе која се оглашава, тј. препознаје по нематеријалном феномену звука (БОГ ЈЕ ЗВУК; уп. Јовановић 2015: 543), док се у другим околностима на Свемогућег чак и хули (исп. 8). Ова амбиваленција пре указује на тежњу оца и сина према овоземаљском, моћима које се изједначавају с поседовањем материјалних добара, но на истинску побожност, јер их страх обузима тек у моментима искуства властите слабости и пролазности, када их у звуку препознат Бог приводи скрушености.

(21) – Чим се Вукашин жури, ствар је важна. Да свршимо вечерас – рече Ђорђе сѝећнуѝа гласа (исто, 52).

(22) – Чија је твоја изабраница? – чвор је Аћимово лице.

Вукашин ѝешко изговори:

– Тошићева ћерка (исто, 53).

7. Симкини страхови гранају се у два правца: њен страх је најпре *сѝрах од* (најчешће од Ђорђа; ИЗВОР СТРАХА ЈЕ МОЋ ТЈ. ЧОВЕК И НОВАЦ КОЈИ МУ ДАЈЕ МОЋ), потом *сѝрах за* (у почетку понекад за мужа, касније искључиво за сина). Страховања њена везују се за блиске људе, што открива Симкину емпатичност и осетљивост, захваљујући којима страх, као осећај који подразумева објекат, успева да разликује од тескобе, тј. анксиозности, која објеката нема (Ерић 2015, s.v. *anksioznost*), оличене у „ономе што личи на страх, а није страх” (исп. прим. 26).<sup>6</sup> Повлачење страха потврђује нарастање Симкине самосвести и самоуверености (исп. прим. 9), укратко – спокојну супериорност која мушким јунацима *Корена* почесто недостаје:

(23) Слушала је цику под леђима, и било је страх и од дуката и од њега побеснелог и први пут јаког (33).

(24) Прође поноћ, уморну је обори сан, она се тргне и јурне напоље, на мраз, на кишу, и тако, ослоњена уз багрем, стоји сатима на киши и мразу да не би заспала, а сва је ухо и страх за њега (34).

(25) Више никад да не чује то одвратно хркање [...] Дуго се клати задихана тутњавом у грудима. И свог корака се боји. Црвено око пећи гасне и плех ситно цвокоће. И мрака и плеханог цвокота се боји. Колена јој ударају о даске кревета (61–62).

(26) Симка леже поред њега на кревет не скинувши се. Најпре хтеде да изиђе напоље. Због нечег што личи на страх. А није страх (152).

<sup>6</sup> Љ. Ерић *анксиозности* одређује као централни проблем било које психолошке оријентације (тј. као стрепњу, тескобу, бојазан, плашњу, али и забринутост, трему, страх, узбуну, ужас, страву, престрављење, ужаснуће (2015: 36, s. v. *anksioznost*)). Као што видимо, семантичко поље овог термина је врло широко и, рекли бисмо, еластично. Разлог томе јесте изобичајеност употребе ове речи са значењем које је једним делом произишло из непрецизног превода Фројдових радова: „Sigmund Frojd, pišući izvorno na nemačkom jeziku, upotrebljavao je u psihijatriji pojam *Angst* za sva doživljavanja straha. Kasnije, prevodilac Frojdovih dela na engleski jezik, Džejms Stejči, britanski psihijatar i psihoanalitičar, pojam *Angst* preveo je kao *anksioznost* (*anxiety*), što se s vremenom pokazalo kao netačno i nepotpuno, jer pojam *Angst* ima mnogo više značenja i nijansi nego *anxiety*. Iako je on izrazio žaljenje zbog izjednačavanja pojmova *Angst* i *anxiety*, što je smatrao greškom, zaključio je „da je pojam *anksioznost* (*anxiety*) veoma brzo vrlo široko prihvaćen” (исто, s. v. *anksioznost, lingvističko određenje*).

8. Заједнички именилац бојазни и страхова Ћосићевих јунака могли бисмо, у складу с насловом романа, назвати анксиозношћу укорењивања. То је, пре свега, немирно бдење над неизвесношћу живљења, моћног присуства *пре, сада* и *после*; доживљај укорењености – примарно везан за биолошко трајање – очекивано осцилира, отуда се и концепти које препознајемо у страховањима књижевних ликова разликују, али ипак, сви скупа чине монолитан одливак стрепње за заједничку будућност.

Варирањем и нијансирањем осећања страха обухваћени су сви главни јунаци Ћосићевог романа. У тој врежи страха грче се, сплићу и сударају тежње очинске и синовље, осујећености мушке и женске, омразе и јади газда и слугу, непомирљивости политичара, сукоби традиционалних и европских вредности, дакле, сваковрсне различитости из којих неминовно извиру тензије и болни судари. Сви се сучељавају, рањавају и зебу у немирима и страховањима, удаљавајући се међусобно и отварајући јаз у себи самима. У оба случаја страх се у роману јавља не само као осећање с разнородним концептуалним поткама већ и као инструмент спознаје (Svensen 2008: 43). У питању је свепрожимни мотив у коме једновремено сагледавамо двогубост – аналогију и супротност (очекиваној) кохерентности метафоре корена. Наиме, корен подразумева чврст животодавни сплет, а из породичне перспективе гледано – јединство и склад особа везаних родбинским везама; с друге стране, страх већ и природом својом ствара дистанцу и отуђење, јер се човек настоји (што више) удаљити од онога што доживљава као извор потенцијалне угрожености. Истина, један од наведених примера (пр. 6) показује да заједнички страх може снажно везати људе, ипак, и на породичном, а и на ширем друштвеном плану такве споне не доносе срећу. Зато се Аћим Катић, интуитивно препознајући узроке растакања породичних веза, с правом пита: „Кад се то уселио страх у његову кућу?” (Ћосић 2016: 41). Ова недоумица открива низ каузално сплетених изданака страха који су се ужилили још око Василијевог тоцила и рецки урезаних у ивицу софре. Мада крвно неповезан с Василијем, Аћим је прихватио надгорњавање с његовим ауторитетом и снагом, јер мајка рече: „Благо мени, родио ми се домаћин. Нека буде као Василије!”, а отац (Лука) додаде: „Аћиме, веруј само себи, и то кад си сам. Синовци треба да те се плаше и помало да те мрзе док не остариш”. Тако се урастање у посвојено туђе наставља, а Адамово порекло биће само потврда Николиног закључка о суђеном континуитету дисконтинуитета: „Из корења неког ничемо... Да бисмо живели, ми се жилама калемимо” (исто, 247).

Оно што ће бити умногоме зависи од онога што смо (у)чинили (да буде) и од тога колико смо и како разумели оно што је било. *Зако корени* – и Ћосићеви и наши – јамче стабилност и трајање у времену, те добијају

статус вредности око које се роје страх и нада за будуће, аутентично и – своје. Из Аћимових речи „Ја сам и корен и стабло” бију велика самштина и нада које наткриљују потомство: самштина над којом се сада, више но у време настанка романа, ваља замислити и из ње ишчитати како нам се ваља супротставити раскорењивању, али и нада, та истрајна изнедрица неспокоја и жилаве воље, која се – парадоксално – показује и траје у захукталим покретима душе – страховима за живот, али не *ог* живота.

## ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Вељковић Станковић, Драгана. „Интензификација и афирмативна квалификација лексемама са значењем негативне експресије”. *Научни сасѡанак слависта у Вукове дане* 43/3 (2014): 7–30. Шт.
- Драгићевић, Рајна. *Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2010. Шт.
- Erić, Ljubomir. *Strah, anksioznost i anksiozna stanja*, Beograd: Institut za стручно usavršavanje i специјализацију здравствених радника, 1972. Шт.
- Erić, Ljubomir i dr. *Enciklopedija straha*. Beograd: Službeni glasnik, 2015. Шт.
- Erić, Ljubomir. *Sigmund Frojd – život sa strahom od smrti*. Beograd: Arhipelag / New Moment, 2016. Шт.
- Јовановић, Јована. „Лексема сѡрах у књижевном и разговорном дискурсу српског језика”, *Jezik, književnost, diskurs – Jezička istraživanja* (2015): 535–549. Шт.
- Lakoff, George, Jane Espenson, Alan Schwartz. *Master Metaphor List*. Berkeley: University of California, 1991. Printed.
- Lakoff, George, Mark Jonson. *Metaphors We Live By*. Chicago: The University of Chicago Press, 2003. Printed.
- Milivojević, Zoran. *Emocije: psihoterapija i razumevanje emocija*. Novi Sad: Psihopolis institut, 2007. Шт.
- Outli, Kit. *Emocije: kratka istorija* [prevela Aleksandra Čabraja]. Beograd: Clio, 2005. Шт.
- Речник српскохрватскога књижевнога језика (I–VI)*. [РМС] Нови Сад: Матица српска, 1967–1976. Шт.
- Речник српскохрватскога књижевнога и народнога језика* (т. I–XIX). [РСАНУ]. Београд: САНУ, Институт за српски језик, 1959–2014. Шт.
- Речник српскога језика* (ур. Мирослав Николић). [РСЈ]. Нови Сад: Матица српска, 2007. Шт.
- Svensen, Laš. *Filozofija straha* [preveo Ljubiša Rajić], Beograd: Geopoetika, 2008. Шт.
- Ћосић, Добрица. *Корени*. Београд: Завод за уѡбенике, 2016. Шт.
- Frankl, Viktor. *Nečujan vapaj za smislom* [prevela Rahela Berghofer]. Zagreb: Naprijed, 1981. Шт.
- Frojd, Sigmund. *Psihopatologija svakodnevnog života* [prevela Milica Simić]. Beograd: Neven, 2014. Шт.

Dragana D. Veljković Stanković

LEXICAL AND CONCEPTUAL FORMING OF *FEAR* MOTIVE IN NOVEL  
*ROOTS* BY DOBRICA ĆOSIĆ

Summary

This work has been inspired by full presence of stressed feeling of fear in individual experiencing of Ćosic's literary characters; it is their acting, relationships and destinies that are colored with fear, and this emotion also marks deeper thematical and notional layers of novel *Roots*. The significance of the motive fear and anxiety is recognized through frequency of the noun *fear* and the verb *frighten* (*strah; strahovati, bojati se, plašiti se* etc.) as well as in metaphorization and various concepts of fear which are spread all through the novel. In this work, following dominant concepts of this emotion, we observed the development of this motive through the expressing the main characters in this novel and also the structuring of their character features and psychological profiles.